

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.013.77:378.034(477):004

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

Волошин С.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті досліджено психологічні засади процесу духовно-морального виховання учнів інтернатних закладів в Україні. Встановлено, що систему виховної роботи слід здійснювати за такою технологією: усебічна діагностика особистості вихованця закладів інтернатних типів, формування мети та завдань виховної роботи з наданням переваги духовно-моральному вихованню, вибір ефективних засобів, прийомів і методів. У контексті дослідження важливо наголошено на необхідності наповнення навчального процесу у закладах інтернатного типу методами та засобами виховання духовності. Обґрунтовано мету загальноосвітньої школи-інтернату, яка полягає в розвитку і формуванні особистості, забезпечення її соціально-психологічної адаптації, виховання громадянської позиції, достатнього рівня культури, здатності до самостійного життя.

Ключові слова: психологічні засади, духовно-моральне виховання, заклади інтернатного типу, духовність, мораль.

Постановка проблеми. Сучасна кризова ситуація у сфері духовно-морального виховання дітей та молоді через відходження від традиційних цінностей потребує нагальних систематичних заходів на всіх рівнях освітньо-виховної системи України. Науковці стверджують, що мета загальноосвітньої школи-інтернату полягає в розвитку і формуванні особистості, забезпечення її соціально-психологічної адаптації, виховання громадянської позиції, достатнього рівня культури, здатності до самостійного життя. У формуванні змісту духовно-морального виховання слід враховувати психологічні детермінанти учнів, які відзначаються суперечливими явищами – зростанням інтелектуальної і моральної зрілості, пошуками світоглядної парадигми, тенденціями негативізму, який виступає у вигляді субкультури, часто з небезпечним ухилом у бік зневаги до моралі. Стратегія реконструювання педагогічних норм у вихованні дітей, які проживають у середовищі інтернатних закладів актуалізує розроблення теоретико-методологічних засад формування духовно-моральної вихованості учнів закладів інтернатного типу із урахуванням їх вікових особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні положення щодо обґрунтування психологічного інструментарію духовно-морального виховання особистості висвітлені у працях І. Коберника [7], Т. Петракової [9], В. Серебряка [13], О. Сухомлинської [14], О. Хорошайло [15]. Закономірності формування моральних якостей вихованців інтернатних закладів, трансформації виховних функцій цих установ аналізують О. Богданова [1], С. Борисова [2], О. Гордійчук [3], Л. Канішевська [5], О. Каташова [6], А. Полянничко [11] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз проблеми духовно-морального виховання в розрізі культурологічних та психолого-педагогічних досліджень показує, що категорії духовності й моралі у роботах учених наділялися гуманістичним зміс-

том і ґрунтувалися на принципах залежності і взаємозв'язку християнських загальнолюдських сторін виховання; визначений вплив християнсько-національних традицій на пізнавальний процес, творчу діяльність особистості, на розвиток її високих моральних і духовних якостей. Найбільш значимими є соціальне оточення й індивідуальний досвід діяльності та спілкування з іншими вихованцями. Проте, не достатньо обґрунтованими вважаємо осмислення психологічних засад духовно-морального виховання учнів інтернатних закладів в Україні.

Мета статті – обґрунтувати психологічні засади організації процесу духовно-морального виховання учнів інтернатних закладів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна модель виховання та освіти спрямована на особистість, її активне включення у процес культурної творчості, устрій життя, стереотипів поведінки, що є продуктом глобалізаційних процесів та мають альтернативу у власних національних духовних традиціях. Її розвиток детермінується віковими надбаннями та культурою народу, зумовлюючи перехід до особистісно-диференційованої підготовки учнів у середовищі закладу-інтернату.

У наукових розробках О. Богданової передбачено формування моделі гармонійної особистості з соціогенним мисленням, життя якого «погоджене з навколишнім світом і людьми». Аналізуючи ситуативність духовно-морального виховання, дослідниця акцентує доцільність формування духовно-моральних якостей особистості, вироблення в учнів-старшокласників умінь і навичок моральної поведінки, формування гуманних взаємовідносин у різних видах діяльності [1].

Як втілення істинного і принципового ставлення до особистісного життя розглядає духовність та моральність С. Рубінштейн. Це – не тільки сприймання особистістю певних моральних переконань, а «здатність духовно детермінувати події, вчинки на момент їх здійснення і у процесі виховання» [12]. Водночас психолог зазначав, що

моральність не виступає відданістю формальному обов'язку, догмі, вірності раз і назавжди усталеним правилам, «здатністю усвідомлювати і приймати відповідальні рішення» [12, с. 300].

Методологеми духовно-морального виховання, згідно з О. Сухомлинською слід втілювати на основі християнських цінностей, використовуючи широкий спектр попереджень, переконань, порад, схвалень, які виступають безпосередніми виховними впливами [14, с. 13].

Наслідки сирітства відбиваються на формуванні акцентуації характеру. Є. Захарченко обґрунтовує, що відсутність емоційної близькості з батьками, жорстоке ставлення, фізичне насильство провокує формування у дитини збудженого типу акцентуації, для якого характерними є пригнічений стан, підозрілість, корисливість, схильність до агресії, жорстокості [4].

Таким чином, необхідною умовою виховання самостійної і успішної особистості є залучення її до спільної діяльності, що формує почуття радості, відчуття успіху, розвитку, руху вперед, розуміння власної цінності й індивідуальності. Загалом ця умова переважно використовується на організаційному етапі діяльності, а також на етапі педагогічної корекції і передбачає широке впровадження таких форм діяльності дітей, за яких вони зможуть оволодіти необхідними знаннями, вміннями і навичками у спеціально змодельованих ситуаціях [13, с. 248 – 256].

Школа-інтернат – це загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують спеціального соціального супроводу в процесі їх соціалізації. Головним завданням школи-інтернату є утримання, навчання і виховання дітей шляхом створення необхідних умов [10]. Отже, духовно-моральне виховання учнів інтернатних закладів – це цілісна система формування психологічних особливостей та якостей особистості через комплексне перенесення моральних мотивів, переконань та оцінних еталонів на суб'єкту діяльну сферу вихованців у навчальному середовищі закладу інтернатного типу.

Особливість загальноосвітньої школи-інтернату визначається, передусім, тим, що переважна більшість її вихованців є сиротами. Науковці виділяють як соціальні, так і економічні чинники зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [5, с. 77].

У зазначених вище працях, автори, спираючись на різні методологічні підходи до проблеми духовно-морального виховання цієї категорії дітей констатують, що в умовах інтернату доцільно сформувати таку особистість, яка зуміє поєднати свої здібності й задатки з новоутвореними ціннісними орієнтаціями.

Науковці розглядають середовище інтернатних закладів як цілісну систему, де соціально-педагогічна діяльність з подолання соціально-депривації підлітків реалізується на трьох рівнях: внутрішньому, що вдосконалюється завдяки розширенню та активізації соціально-виховного впливу всіх сфер життєдіяльності інтернатного закладу (соціально-побутові умови, навчання, позанавчальна діяльність, традиції, учнівське самоврядування, дозвілля); зовнішньому рівні соціального середовища, яке складають різноманітні соціальні інститути, з якими координує соціально-виховну

діяльність школа-інтернат для розв'язання соціально-педагогічних завдань, пов'язаних із подоланням соціальної ізольованості [11].

Аналіз проблеми духовно-морального виховання особистості в розрізі історико-культурологічних досліджень показує, що категорія духовності й моралі наділена гуманістичним змістом і ґрунтується на принципах залежності і взаємозв'язку християнських загальнолюдських цінностей. У працях науковців, які досліджували означену проблему, визначений вплив християнсько-національних традицій та цінностей на пізнавальний процес старшокласника, творчу діяльність особистості, на розвиток її високих моральних і духовних якостей; обґрунтована необхідність формування естетичного сприйняття духовно-морального потенціалу з метою освоєння навколишньої краси як символу моральних почуттів і дій.

Одну з важливих рис гуманітарних предметів становить здатність впливати на дитину емоційно, а також нести у собі певні оцінні характеристики, тобто підказувати учневі, як до нього ставитися. Особливо це стосується уроків літератури, історії, суспільних наук, що найбільше впливають на психіку учня. Стверджуючи, що у процесі духовно-морального виховання учнів інтернатних закладів важливе місце посідає навчальний план, погоджуємось з твердженням С. Борисової про те, що духовно-моральному вихованню практично неможливе без українознавства. Змістом цієї навчальної дисципліни передбачено поглиблювали учнівські знання про потенціал українських народних традицій, обрядів та звичаїв [2, с. 200 – 204].

Тенденція імплементації духовно-морального виховання залежить від емоційного ставлення учнів старших класів до засвоєння знань про мораль та духовність. Це означає, наприклад, що у процесі читання книги, адаптивно засвоюється матеріал, сприйнятий не стільки розумом як почуттями. Добираючи матеріалу для уроку, за переконаннями О. Гордійчук, вчитель повинен передбачати вплив як на мислення так і на почуття учнів. Очевидно, мова йде про емоційну насиченість [3, с. 174].

Професор Б. Лихачов визначив «моральне виховання» як напрям виховної роботи, що здійснюється у процесі повсякденних моральних відносин у суспільстві. Даний процес сприяє формуванню у дітей «звичної моральної свідомості, звичних дій та поведінки, призводить до розвитку морального мислення і здатності до прийняття відповідального вибору» [8].

Пріоритет духовно-моральному вихованню дітей у загальній системі освіти віддавала відома дослідниця Т. Петракова, яка стверджувала, що «духовність та моральність є найважливішими, базисними характеристиками особистості» [9]. Аргументи вченої зводилися до того, що духовно-моральне виховання базується на християнській антропології, повинно мати обов'язковий освітній компонент, спиратися на національну культуру та гуманістичні цінності.

Суб'єктний вплив на духовно-моральне виховання має вчитель інтернатного закладу. Цьому сприяють і об'єктивні умови, його позиція у колективі навчального закладу, формування значимості

соціальної ролі, яку вони виконують. У становленні духовно-моральної вихованості учнів старшого шкільного віку особливого значення набуває принцип гармонічного поєднання свободи і необхідності. Основним видом діяльності, де це поєднання виступає безпосередньо і найбільш переконливо, є діяльність – навчальна і трудова.

Висновки і пропозиції. Вважаємо, що на часі є необхідність цілеспрямованого проектування освітнього середовища закладу-інтернату, засновано на психологічній складовій ідентифікації сформованих та таких, що формуватимуться духовно-моральних знань, умінь, навичок: створення розвивального середовища у закладі-інтернаті для максимального забезпечення навчально-виховної активності дітей; використання методів, що активізують мислення в учнів старших класів і їмньому сприяють духовно-моральному становленню; сприяння засвоєнню морально-етичних норм, еталонів поведінки, накопичення досвіду та механізмів взаємодії у суспільстві.

Процес духовно-морального виховання, систему виховної роботи слід здійснювати за такою технологією: усебічна діагностика особистості вихованця закладів інтернатних типів (емоційно-вольова, стосунки з групою, причини негативної поведінки); формування мети та визначення завдань виховної роботи з наданням переваги духовно-моральному вихованню; вибір ефективних засобів, прийомів і методів для означеної діяльності у напрямі підвищення рівня духовно-моральної вихованості. У контексті нашого дослідження важливо наголосити на необхідності наповнення навчального процесу у закладах інтернатного типу методами та засобами виховання духовності, що надасть допомогу у формуванні життєвої у формуванні життєвої стратегії, побудованої на аксіологічній складовій. Адже, особистісне самовизначення, пошук соціальної ролі учня, здатності до критичного осмислення дійсності формуються соціогенним оточенням.

Список літератури:

1. Богданова О. Нравственное воспитание младших школьников: автореф. дисс. ... д-ра пед. наук / О. Богданова. – М., 1975. – 51 с.
2. Борисова С. В. Формування національної самосвідомості сучасної молоді як проблема педагогіки вищої школи: питання методології / С. В. Борисова, О. М. Литвинов // Проблеми розвитку педагогіки вищої школи в ХХІ ст. – Ч. І. Сучасні тенденції розвитку професійної педагогіки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 – 31 травня 2002 р.). – Одеса, 2002. – С. 200 – 204.
3. Гордійчук О. Практичні досліди як метод морального виховання особистості. Майстер-клас з курсу «Основи традиційної моралі» / О. Гордійчук // Початкова освіта. – 2007. – № 19. – С. 12 – 14.
4. Захарченко Е. Акцентуації характеру у дітей, лишених батьківської опіки / Е. Захарченко // Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 25 – 27 листопада 2002. – К.: Міленіум, 2002. – С. 208 – 211.
5. Канишевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позааурочній діяльності: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.07 / Л. В. Канишевська. – К., 2011. – 490 с.
6. Каташова О. А. Духовні цінності – першооснова виховання старшокласників / О. А. Каташова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. Вип. 3. – Луганськ: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2007. – С. 70 – 79.
7. Коберник І. Моральне виховання: традиції, проблеми, інновації / І. Коберник // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 42 – 44.
8. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекцій: уч. посіб. [для студ. пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК] / Б. Т. Лихачев. – М.: Прометей, 1992. – С. 152.
9. Петракова Т. И. Содержание образования: духовно-нравственный аспект. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.verav.ru/common/mpublic.php?num=1548>.
10. Положення про загальноосвітню школу-інтернат: Наказ МОН України № 363 від 12.06. 2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03>.
11. Поляничко А. О. Подолання соціальної депривації дітей-сиріт в мовах загальноосвітньої школи-інтернату: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / А. О. Поляничко. – Суми, 2011. – 264 с.
12. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1959. – 312 с.
13. Серебряк В. В. Православная педагогика как основополагающий фактор духовного воспитания молодежи / В. В. Серебряк // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2004. – Вип. 3. – С. 248 – 256.
14. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – 16 с.
15. Хорошайло О. С. Філософський та психолого-педагогічний аспекти категорії «цінність» // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Вип. 6 (12). – Луганськ: Видавництво Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – С. 192 – 201.

Волошин С.Н.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследованы психологические основы процесса духовно-нравственного воспитания учащихся интернатных учреждений в Украине. Установлено, что систему воспитательной работы следует осуществлять по следующей технологии: всесторонняя диагностика личности воспитанника заведений интернатных типов, формирование целей и задач воспитательной работы с предпочтением духовно-нравственному воспитанию, выбор эффективных средств, приемов и методов. В контексте исследования отмечена необходимость наполнения учебного процесса в учреждениях интернатного типа методами и средствами воспитания духовности. Обоснованно цель общеобразовательной школы-интерната, которая заключается в развитии и формировании личности, обеспечения ее социально-психологической адаптации, воспитания гражданской позиции, достаточного уровня культуры, способности к самостоятельной жизни.

Ключевые слова: психологические основы духовно-нравственного воспитания, учреждения интернатного типа, духовность, мораль.

Voloshyn S.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL BASIS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PUPILS IN BOARDING SCHOOLS OF UKRAINE

Summary

The article deals with the psychological foundations of the process of spiritual and moral education of pupils in boarding schools in Ukraine. It was established that the system of educational work should be carried out on such technology – comprehensive diagnosis of individual pupil residential types, forming the goals and objectives of the educational benefits of giving spiritual and moral education, the choice of effective tools, techniques and methods. It is emphasized the necessity of filling the educational process in residential care methods and means of education of spirituality. It is grounded the purpose boarding school, which is the formation and development of the individual, ensuring its social and psychological adaptation, civic education, sufficient cultural capacity for independent living.

Keywords: psychological principles of spiritual and moral education, residential care, spirituality, morality.